

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพิจารณาปัญหาบางประการ อาจจะสามารถพิจารณาประเด็นของปัญหาเดียวกันได้หลายประการ หากพิจารณาจากแง่มุมที่ต่างกัน แต่ถ้ามีการพิจารณาปัญหานั้นในมุมกว้างแล้ว บางทีอาจพบว่า การนำปัญหานั้นไปพิจารณาประกอบกับเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน อาจจะทำให้พบสิ่งที่เหมือนและแตกต่างกันของปัญหานั้นกับเรื่องนั้น ๆ จนสามารถหาข้อสรุปบางประการอันจะนำไปสู่การเสนอแนวความคิดที่จะพิจารณาปัญหานั้นให้มีความใหม่ขึ้นได้ เช่นเดียวกับการพิจารณาถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงมีต่อพุทธศาสนา เนื่องจากพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่มีทั้งเหมือน ๆ กันและแตกต่างกัน แต่ถ้านำพฤติกรรมในพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มาพิจารณาประกอบกับสภาพของสังคมไทยทั่ว ๆ ไปทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองแล้ว ก็อาจสรุปได้ว่าบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาต่าง ๆ นั้น เป็นความพยายามทั้งของสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันนั่นเอง เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ต่างก็เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างมาก ดังนั้น ทั้งสองสถาบันจึงได้นำความสำคัญของแต่ละฝ่ายมาใช้ประโยชน์ร่วมกันคือ พระมหากษัตริย์ได้นำเอาพุทธศาสนาเป็นวิธีหนึ่งในการช่วยอธิบายให้กลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมยอมรับในความชอบธรรมของอำนาจพระมหากษัตริย์ โดยมีสงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว นอกจากนี้สงฆ์ยังสามารถเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดคุณงามความดีของรัฐสู่ประชาชนและเป็นผู้สร้างเอกภาพของบ้านเมืองอีกด้วย ส่วนสงฆ์เองนั้นก็ต้องพึ่งพาพระมหากษัตริย์ในด้านการทำนุบำรุงพุทธศาสนาตลอดจนความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและฐานะทางสังคม ฯลฯ

ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้รับการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะพิจารณาได้จากบทบาททางพุทธศาสนาที่เด่น ๆ ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้รวบรวมและสังคายนาพระไตรปิฎกโปรดให้แต่งไตรภูมิโลกวิเชียรยถา, ปรับปรุงการปกครองสงฆ์และตรากฎพระสงฆ์ ฯลฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดให้มีการสังคายนาบทสวดมนต์และฟื้นฟูพระราชพิธีต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา, การจัดสังฆมณะชุดไปลังกา ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงโปรดให้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากมาย ฯลฯ

จากข้อสรุปดังกล่าวผู้เขียนได้นำมาพิจารณาถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพุทธศาสนาตั้งแต่ช่วงก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติและหลังขึ้นครองราชย์สมบัติ ซึ่งมีผู้เสนอแนวความคิดไว้หลายประการโดยเฉพาะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า วิธีการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นวิธีใด ๆ นั้น ก็เป็นการยึดหลักในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ไทยองค์อื่น ๆ นั่นเอง แต่วิธีการสร้างความสัมพันธ์ของพระองค์มีลักษณะ เฉพาะบางประการที่มีผลสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติ

เนื่องจาก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เมื่อพระองค์ทรงสวรรคตแล้ว บรรดาเจ้านาย ขุนนาง และคณะสงฆ์ได้พร้อมใจกันอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดา (เรียม) ขึ้นครองราชย์เป็น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงเป็นผู้มีพระชันษามากกว่าและมีบทบาททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองจนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ทั้ง ๆ ที่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงมีพระราชโอรสซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีถึง ๒ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าจุฬามณี แต่เจ้าฟ้าจุฬามณีในตอนนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่และเจ้าฟ้ามงกุฎก็ยังไม่ได้รับการยอมรับเท่าที่ควรเพราะไม่มีบทบาทที่สำคัญและเด่นจนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางยอมรับได้ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่ จึงหันไปศึกษาพุทธศาสนาและทรงเผยแพร่พุทธศาสนาออกไปจนเกิดกลุ่มสงฆ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่มีความเชื่อมโยงในแนวพระราชดำริของพระองค์ สงฆ์กลุ่มนี้มีความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างออกไปจากสงฆ์กลุ่มเดิมที่เป็นสงฆ์กลุ่มใหญ่ ต่อมาค่อย ๆ ขยายบทบาทจำนวนมากขึ้นจนเกิดเป็น "คณะสงฆ์ธรรมยุติ" ที่เริ่มได้รับการยอมรับจาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านาย ขุนนาง และประชาชนตามลำดับ ดังจะพิจารณาได้จากบทบาทของธรรมยุติกนิกายตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทั้งหมดนี้มีส่วนทำให้ เจ้าฟ้ามงกุฎหรือชิรญาณภิกษุ ซึ่งอยู่ในฐานะผู้นำของธรรมยุติกนิกายได้รับการยอมรับมากขึ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เจ้าฟ้ามงกุฎได้รับการ
 ัญเชิญให้ลาผนวชขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรง
 เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ โดยใช้คณะสงฆ์ธรรมยุติ
 เป็นแกนนำ วิธีการนี้กระทำโดยการยกฐานะของคณะสงฆ์ธรรมยุติให้มีความสำคัญเท่าเทียมกับ
 คณะใหญ่ที่มีอยู่เดิม ๓ คณะ คือ คณะฝ่ายเหนือ คณะฝ่ายใต้ และคณะกลาง ขณะที่จำนวนของพระ
 และวัดของคณะธรรมยุติก็นับขยายออกไปเรื่อง ๆ ทั้งในเขตพระนคร หัวเมือง และประเทศราช
 โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเป็นสมณทูต การสร้างวัดใหม่ การอาราธนาพระธรรมยุติออกไป
 จำพรรษาตามวัดต่าง ๆ ฯลฯ ตลอดรัชสมัยของพระองค์บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้า-
 น้องยาเธอ พระเจ้าหลานยาเธอ เจ้านาย และขุนนาง ที่อยู่ในวัยบวชเรียนได้พากันบวชเป็นพระ
 ธรรมยุติกันเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในกลุ่มคนเหล่านั้น ในรูปของ
 แนวความคิดที่มาจากแหล่งเดียวกัน ตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีโอกาสไปมาเพื่อพระราชากุศล
 และการทำบุญตามปกติ ซึ่งประเด็นดังกล่าวพอจะพิจารณาได้ว่า ธรรมยุติกนิกายได้กลายมาเป็น
 ปัจจัยหนึ่งซึ่งเป็นตัวเชื่อมและสร้างความเป็น เอกภาพและการยอมรับระหว่างพระมหากษัตริย์
 เจ้านาย ขุนนาง คณะสงฆ์ธรรมยุติ หัวเมือง ประเทศราช ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับ
 ประชาชนในประเทศและกับสงฆ์จากประเทศใกล้เคียง

นอกจากการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์โดยใช้ธรรมยุติกนิกายเป็นแกนนำแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิบัติพระองค์ในฐานะอัครศาสนูปถัมภกที่ดี เช่นเดียวกัน
 เช่น ทรงโปรดให้มีการอุปถัมภ์และสนับสนุนคณะสงฆ์มหานิกาย และสงฆ์คณะอื่น ๆ ทั้งการแต่งตั้งให้
 มีสมณศักดิ์ การถวายนิคมภัตตร การเข้าร่วมในพระราชพิธีต่าง ๆ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม
 ต่าง ๆ ฯลฯ โดยเฉพาะในด้านการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ก็มีจำนวนไม่น้อยกว่าในรัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเลย หรือบทบาทในด้านการจัดการทางพุทธศาสนา เมื่อ
 สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
 ทรงไม่สถาปนาสงฆ์องค์ใด เป็นสังฆราชแทน อำนวยวาจในการปกครองคณะสงฆ์ก็กระจายไปอยู่กับ
 บรรดาเจ้าคณะต่าง ๆ ตลอดรัชสมัย ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงออกประกาศต่าง ๆ ตลอดจนมี
 พระราชนิพนธ์ พระราชพจนานุกรม และพระราชกำหนดที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในลักษณะของการสั่งสอน
 ธรรม ปัญหาธรรม การอธิบายและการกำหนดพิธีกรรมต่าง ๆ ของสงฆ์ รวมทั้งกฎต่าง ๆ ที่ให้
 สงฆ์ปฏิบัติ ซึ่งคล้ายกับว่าพระองค์ทรงอยู่ในฐานะของผู้นำทางศาสนาไปโดยปริยาย

ลักษณะเฉพาะที่มีพื้นฐานดังกล่าวทั้งหมดทำให้การสร้างความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความแตกต่างจากวิธีการของพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ หลายประการ และยิ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถาบันสงฆ์อีกหลายประการเช่นกัน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทั้งหมด จึงทำให้ผู้เขียนศึกษาบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยไม่มองจากพื้นฐานค่านิยมของเมืองว่า บทบาทที่พระองค์ทรงกระทำทั้งหมดนั้นทำขึ้นด้วยเจตนารมณ์ทางการเมืองเพียงประการเดียว ตั้งแต่การสถาปนาศรัทธาธรรมยุติกนิกาย หรือการใช้ธรรมยุติกนิกายเป็นหลักในการสร้างความสัมพันธ์ตลอดรัชสมัย หรือการที่พระองค์ทรงพยายามที่จะแสดงบทบาทของการเป็นผู้นำทางศาสนา แต่มองบทบาทของพระองค์ทั้งหมดว่า พระองค์ทรงอาศัยพื้นฐานจากหลักความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ที่มีอยู่ในสังคม ประกอบกับโอกาสที่ทรงผนวชอยู่นานถึง ๒๗ พรรษา มาเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นปัจจัยหนึ่งในการช่วยสร้างเสถียรภาพของพระองค์ให้คงอยู่ได้เป็นอย่างดี.

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

ผู้เขียนได้วางวัตถุประสงค์ในการค้นคว้าและวิจัยไว้ดังนี้คือ

๑. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓
๒. เพื่อศึกษาถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มตั้งแต่ทรงสถาปนาและปรับปรุงคณะสงฆ์ธรรมยุติกจนได้รับการยอมรับจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายและขุนนาง จนกระทั่งถึงการที่พระองค์ทรงสามารถเข้าไปมีบทบาทในการจัดการคณะสงฆ์และการเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาเมื่อทรงได้ขึ้นครองราชย์
๓. เพื่อศึกษาถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำธรรมยุติกนิกายมาเป็นแกนกลางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในรัชสมัยของพระองค์

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงการสร้างความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อสถาบันสงฆ์ โดยอาศัยพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ที่มีอยู่ในสังคมไทยเป็นหลักในการพิจารณา แต่การศึกษาความสัมพันธ์ของสถาบันทั้งสองที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมากและมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องตลอดมาในสังคมไทยนั้น ทำให้ผู้เขียนไม่สามารถที่จะอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทั้งสองในสังคมไทยได้ทั้งหมดจึงยกมาเฉพาะช่วงต้นรัตนโกสินทร์เท่านั้น และนอกจากนี้ยังทำให้ผู้เขียนไม่สามารถที่จะชี้ให้เห็นถึงผลของความสัมพันธ์ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ให้ชัดเจนแน่นอนลงไปได้ เนื่องจากความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ผลของการสร้างความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อสถาบันสงฆ์นั้นจึงไปปรากฏให้เห็นในปลายรัชสมัยและชัดเจนมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นจึงทำให้ผู้เขียนไม่อาจติดตามศึกษารายละเอียดอย่างต่อเนื่องได้นอกจากเสนอออกมาในรูปของการสรุปและกำหนดขอบเขตของการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการปูพื้นฐานในการศึกษาต่อไปเท่านั้น

วิธีดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

ผู้เขียนได้ศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้คือ ใช้เอกสารที่ตีพิมพ์แล้วทั่ว ๆ ไป ทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา สังคมวิทยา และทางการปกครอง มาวิเคราะห์และตีความเพื่อเสนอเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ในสังคมไทย จากนั้นก็ใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทต่าง ๆ มายกตัวอย่างวิธีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ในสังคมไทย ส่วนวิธีสร้างความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสถาบันสงฆ์นั้น ได้เน้นการใช้เอกสารเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระองค์ทั้งที่เป็นของราชการและส่วนพระองค์เป็นหลัก ประกอบกับเอกสารของบุคคลร่วมสมัยและเอกสารที่เป็นงานค้นคว้าเรียบเรียงเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนร่วมในการพิจารณาเสนอออกมาเป็นงานวิจัยชิ้นนี้ โดยเสนอในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ (ANALYTICAL DISCRPTION)

แหล่งข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ส่วนใหญ่ได้รับการตีพิมพ์ออกมาแล้วนั้น สามารถค้นคว้าได้จากสถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนเอกสารที่ยังไม่มีการตีพิมพ์และเอกสารทางราชการก็ค้นคว้าได้จากห้องสมุดวชิรญาณ นอกจากแหล่งข้อมูลดังกล่าวแล้วสำหรับ เอกสารทั่วไปก็ค้นคว้าจากศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ หอสมุดโรงเรียนสุรนารีวิทยา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ จะทำให้เข้าใจถึงบทบาทของสถาบันที่มีต่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์
๒. ทำให้เข้าใจถึงที่มาและบทบาทของธรรมเนียมปฏิบัติที่มีต่อพุทธศาสนาในไทย